

2014 február Ról-ról

Takács Ferenc: Lefelé a Taigetoszról (Sándor Erzsi: Szegény anyám, ha látnám. Budapest, 2013, Park Kiadó, 216 oldal, 2900 forint.)

Testi hibával vagy fogyatékkal született csecsemőiket a spártaiak felvitték a Taigetosz nevű hegyre, és onnan a szakadékba vetették – legalábbis így szól a legenda, mely ebben a formában alighanem tévhit. Ókortudósok szerint Plutarkhosz félreértett valamit, és az ő szövege nyomán terjedt el a fogyatékosok társadalmi „kezelésének” eme maximálisan költségtakarékos és igen hatékony módját példázó mese.

Kultúrák-társadalmak persze azóta is „kezelik” valahogy a másságnak, a normától való eltérésnek ezt a formáját, a testi létezés kéretlen és gyakran megváltoztathatatlan devianciáját. Mégpedig nagyjából úgy, ahogyan a másfajta, viselkedésbeli devianciákat: a fizikai megsemmisítéstől a stigmatizáción, elkülönítésen (gettósításon), funkcionális hasznosításon (a torzszülöttek vásári-cirkuszi látványosságként való szerepeltetésén – lásd Elefántember, Liliput Színház, Madárfejű Lajcsika – át egészen a filantrópiával-humanizmussal enyhített újkori érzékenység jegyében eszközölt közellátási-orvosi-gyógypedagógiai (gyakran intézeti) gondoskodásig, illetve a speciális munkába állításig (a „szociális foglalkoztatók” rendszere) terjed a kezelésmódok skálája. Ezek diakronikus egymásutánja persze mind a mai napig mintegy szinkronikusan is jelen van a társadalmi tudatban vagy tudattalanban: a fogyatékos egyszerre a paralimpia magyar hőse, akire büszkének kell lenni, és genetikus hulladék, akit – vagy amit – el kell takarítani. (Szerencsére nem ugyanannak a személynek a tudatában – legalábbis jó esetben.)

Ezen a téren igen változatos a kép. Máshol már a fogyatékos (hagyományos) nevének nevezése is elfogadhatatlan: a cripple (nyomorék) régen eltűnt a szalonképes angol társalgás nyelvéből. A helyét átvevő, nagyjából „hátránnyal rendelkező” jelentésű handicappedet aztán felváltotta az impaired („valamiben korlátozott”), de ma már ez sem pízsi, a fogyatékos nem szabad fogyatékosága „mentén” megnevezni, azt kell helyette mondani, hogy otherwise empowered, „más képességű”, „másban erős”, ha például történetesen vak, akkor a zenében. Nyelvi téren nálunk is érzékelhető valami hasonló: a „csökkent munkaképességű” embert egy ideje „megváltozott munkaképességűnek” nevezzük hivatalosan, azaz kerüljük a negatív értelmű, veszteséget és hiányt kifejező jelző hordozta megbélyegzésnek még a gyanúját is, és inkább a semleges „megváltozott” szót használjuk.

Mindez az eszményi cél, az ilyen embertársaink velünk egyenlőként való elfogadásának, illetve ehhez szükséges empowermentjének („képessé tevésének”, a másokéval – stigmatizáló nyelvhasználatunkban: az egészségesekével vagy a normálisokéval – egyenlő mértékű „erőhöz-hatalomhoz juttatásának”) az irányába mutat. Hogy ettől még messze vagyunk, arra ez a fordítói vi-

askodás is jó példa: nyelvhasználatunk sem eléggé felkészült (hadd ne mondjam: fogyatékos). És hát politikai, intézményi és köztudati készségeinkkel is ez a helyzet. Szemléletünk – állapítja meg Göncz Árpád A Taigetosztól az esélyegyenlőségig (2002) c. könyvéhez írott előszavában – „mindmáig képtelen volt megteremteni és intézményesíteni az egészséges és sérült emberek gyümölcsöző együttélésének társadalmi és anyagi előfeltételeit”. (Mellékesen: Göncz megállapítása arra is példa, hogy a mintaszerűen filantróp-humanista szellem, ha magyarul szólal meg, akaratlanul is a stigmatizáció nyelvét használja, „egészségesről” és „sérültről” beszél, azaz jóhiszeműen ugyan, de mégiscsak szembeállítja egymással és hierarchiába rendezi az értékeset és az értékcsökkentet.)

Ennek a szemléletnek az is része, hogy – az imént jelzett nyelvi okokból kénytelen vagyok továbbra is ezt a szót használni – a fogyatékosok társadalmi „kezelése” erősen egyirányú folyamatként vagy tevékenységként jelenik meg benne. Az „egészséges” és „normális” társadalom, ha túllépett is a fogyatékosok kiirtásán (lásd ennek több ezer éves történetét a Taigetosz-metódustól a náci eutanáziaprogramig) vagy szórakoztatóipari látványosságként való kiaknázásukon, továbbra is aktív és ráható szerepben végzi a fogyatékosok „gondozását”. A fogyatékos a gondozás tárgya, gondozói döntenek el, hogy mire van szüksége, speciális iskolára, mozgását segítő eszközökre, különleges képzésre, „normális” iskoláztatásra, intézeti elhelyezésre. Hogy ő, a fogyatékos, mit akar, hogyan próbálja kezelni a maga fogyatékoságát, hogy ő mit kezdene magával, erről nem szól a fáma.

Vagy csupán nagyon ritkán: amikor a fogyatékos kilép a helyzetével együtt járó némaságból és megszólal. Elmondja, sőt megírja a maga történetét. Könyvet – irodalmi mércével mérhető értékes elbeszélést – ír arról, hogy miképpen végezte el a maga empowermenttjét, az épekkel és egészségesekkel való ön-egyenjogúsítás munkáját, akár az ellenséges, közönyös vagy rutin-szerű „gondoskodásával” őt csupán visszafogó és bénító környezet ellenében.

Két híres példát idéznék, az amerikai Helen Kellerét (1880–1968), aki másfél éves korában, mielőtt megtanult volna beszélni, megsüketült és megvakult, illetve az ír Christy Brownét (1932–1981), aki cerebrális palsyval, agyszélhúddéssel született, néma volt és béna, végtagjai közül csupán a bal lábfejét tudta akaratlagosan mozgatni. Mindketten kitortek szó szerinti és átvitt értelmű (társadalmi) némaságukból, megtanultak kommunikálni környezetükkel, és megírták életük történetét. Tartalmas életpályát futottak be: Helen Kellerből újságíró, szocialista politikai aktivista és feminista publicista lett, Christy Brown regényíróként és festőként jeleskedett. Szerencsésükre mindkettőjüknek volt segítségük az empowermentért folytatott küzdelemben. Helen Kellert egy Anne Sullivan nevezetű ifjú hölgy tanította meg a világra és a nyelvre, Christy Brownt édesanyja, majd önkéntes ápolói, köztük későbbi felesége segítették hozzá a teljes élethez.

Egy ilyen segítő könyve, Sándor Erzsébet Szegény anyám, ha látnám című memoárja, mely a szerzőnek és közel-vak gyermeke felnevelkedésének a történetét meséli el, indította jelen recenziómat erre a hosszú és sokfelé kanyargó bevezetőre. Bár nem teljesen oktanul hosszú és kanyargó ez a bevezető, hiszen a színésznő, rádiós, közíró egyaránt jól ismert és általam nagyra tartott szerző (mostanában mindig vele kezdem a Mozgó Világ új számának az olvasását) könyvét az eddig elmondottak gyakorlati példatáraként is használhatjuk.

Részben a téma – mondjuk így – szociológikuma tekintetében. A húsz-egynéhány éves történet során – Sándor Erzsébet fia nagyjából egyidős a poszt-1989-es Magyarországgal – anya és fia minduntalan találkozni kényszerül avval a képtelen zűrzavarral és észbontó ellentmondással, amelyben ez az ország leledzik, s ahol még a kiszámíthatatlan sem kiszámítható, legyen szó szeműtétről, beiskolázásról, fogyatékosgyermek-ellátásról, akármiről. Hozzáértés, odaadó figyelem, szolidaritás egyfelől; hanyagság, bűnös nemtörődömség, érzéketlenség és közöny másfelől; illetve a kettő eszement keverése mindenfelé, a legkülönbözőbb arányú elegyekben.

Egymást követik az esetek – megannyi anekdota, bár tragikusak, mégis valahogy – abszurdan és dermesztően komikusak. A klinikán nem veszik észre, hogy a szemnyomásmérő, amellyel Tomi glaukómagyanús szemgolyóját vizsgálják, elromlott, rég nem mér rendesen – helyrehozhatatlan károsodás a következmény. Késve, hónapokkal később írják fel a létfontosságú szemcseppet – következmény dettó. Elfelejtik időben közölni a szülőkkel, hogy Tomi után ún. vakjárulékra jogosult a család – utólag, hosszú évekkel később derül ki, hogy körülbelül egymillió forinttal maradtak így szegényebbek.

Nem jobb a helyzet a fogyatékoságot körülvevő általános szociálpszichológiai erőtérről sem. A nagy többség előítéletes és irigy. Az anyuka a játszótéren nem engedi a gyereket a vak kisfiúval játszani, félti tőle, mert másmilyen és ijesztő. Egyébként pedig az a véleménye, hogy ezek a fogyatékosok ne tolakodjanak, ne vegyék el a munkát az egészségesektől, örüljenek, hogy élnek, ériék be avval, amit juttatnak nekik, s lehetőleg legyenek láthatatlanok, hogy gondolni se kelljen rájuk.

Ebben a világban telik el húsz év. Gyerekneveléssel, amely mindennapi küzdelem. Rámegy állás, házasság, egészség. De Tomi felnő, megtalálja a helyét, megcsinálja önmagát, és egyesbe jön a világgal – erről szól ez a kettős memoár. (Ugyanis Sándor Erzsí gyakran átadja a szót fiának, az alcímben közreműködőként feltüntetett Juhász Tamásnak, aki igen izgalmasan kommentálja anyja szövegét: többnyire megállapítja, hogy ő egyáltalán nem emlékszik ezekre a dolgokra, vagy ha igen, ő egészen másként emlékszik.)

Lehetne szomorú és súlyos könyv is a Szegény anyám, ha látnám. Hiszen mindenki, akivel ilyesmi történik, kényszeresen keresi a történetek tragikus értelmét. Miért éppen velem történt ez? Büntet talán a sors vagy a jóisten? Vagy így ad nekem lehetőséget az önfeláldozásra, így részesít az áldozat magasztos jutalmában? Vagy ewel figyelmeztet, forduljak felé, és ha kellően erős hittel és alázattal teszem, megsegít? Mindez megfogalmazódik Sándor Erzsiben, egy pillanatra hajlik is rá, hogy higgyen, hátha... De aztán a nehezebbet választja, a reménytelenség keménységét: ami történt, véletlen, a világegyetem a legnagyobb közönnyel viseltetik a sorsunk iránt, nem számít sem bűn, sem erény, a tömeggyilkos kilencvenéves korában hal meg ágyban, párnák közt, az ártatlan magzat halva születik. Hogy Tomiból teljes értékű ember lett, én pedig még mindig itt vagyok, ezt egyedül magunknak, egyedül egymásnak köszönhetjük.

S talán éppen ez, a nehezebb választása ad erőt neki, hogy bámulatosan könnyed, szellemes és – belegondolni is hajmeresztő! – szórakoztató, már-már a frivolsáig vidám könyvet írt ebből a szomorú és súlyos történetből. Amelynek a végén – miután egy szicíliai nyaralás során megmászták a Volcano-szigeti Nagy Kráterhez felvezető meredélyt – felszólítják Istent, hogy kérjen bocsánatot azért, amit Tomival tett. Isten – a jelek szerint – megteszi: bocsánatot kér. „Van miért”, teszi hozzá Sándor Erzsí, ahogy indulnak lefelé a hegyről.

Hát, szó se róla, van miért. Persze Sándor Erzsí is nyilván belátja, hogy ami Tomival történt, igazán mikroszkopikus tétel mindahhoz képest, ami Istennek a rovásán van, s amiért mind bocsánatot kellene kérnie.

Bár ehhez persze léteznie kellene, teszem hozzá én, anélkül nem megy.

Kapcsolódó írások:

1. **Takács Ferenc: "...mert annyit érek én..." (Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest, 2005, Osiris Kiadó. 810 oldal, 4500 forint.)** Takács Ferenc "...mert annyit érek én..." Annak idején, még...
2. **Takács Ferenc: Mérsékletlen égöv (Majoros Sándor: Emberrel esik meg. Budapest, 2007, Timp Kiadó, 2850 forint.)** Takács Ferenc Mérsékletlen égöv Mindennapi tudatunk számára életünk időjárása...
3. **Takács Ferenc: Versus (Rakovszky Zsuzsa: VS. Budapest, 2011, Magvető. 394 oldal, 3490 forint.)** Rakovszky Zsuzsa legújabb regényének talányai a regény címével kezdődnek –...
4. **Takács Ferenc: "A nemlét ragyogása" (Szabó T. Anna: Elhagy. Budapest, 2006, Magvető. 128 oldal, 1990 forint.)** Takács Ferenc "A nemlét ragyogása" Szabó T. Anna új...
5. **Takács Ferenc: Idill és gyehenna (Szabó T. Anna: Villany. Budapest, 2010, Magvető. 136 oldal, 2290 forint.)** Szabó T. Anna új verseskönyve, Villany címen, négy év múltán...

Cimkék: **Sándor Erzsébet**, **Takács Ferenc**